

● **nkişafının səslı dövrünə qədəm qoyan Azərbaycan kinosu, zamanın ruhuna, siyasi hakimiyyətin tələblərinə cavab verən ekran əsərlərinin istehsalına janr bölgüsü ilə başladı. Filmlərin təbliğat-təşviqat funksiyası saxlanılmaqla, iki istiqamətdə – müasir və tarixi-inqilabi mövzularda qarşıya qoyulmuş vəzifələrin icrası həyata keçirildi. Tarixi-inqilabi filmlər “sovet hakimiyyətinin keçdiyi çətin və şərəfli yolu”, müasir mövzulara həsr olunmuş lentlər isə “sovet adamının formalaşmasını” əks etdirməli idi. Buna görə də 1936-1940-cı illərdə istehsal edilmiş 7 bədii ekran əsərindən 3-ü tarixi-inqilabi, 4-ü isə müasir mövzuya həsr olunmuşdu. Eyni vəziyyət bütövlükdə sovet kinosuna da xas idi. Rus kinosunda S.Eyzenşteyn, V.Pudovkin, Vasilyev qardaşlarının ekran əsərləri ilə yanaşı, tarixi-inqilabi janrda digər filmlər də çəkiliirdi. Q.Kozintsev və L.Trauberqin (“Maksim haqqında trilogiya”, 1935-1939), A.Zarxi və İ.Xeyfitsin (“Baltik deputatı”, 1936), Y.Dziqanın (“Biz Kronştadənıq”, 1936), N.Erməlin (“Böyük vətəndaş”, 1936-1939), S.Yutkeviç, M.Rommun lentləri bütöv bir epoxanın sovet ideologiyası nöqtəyi-nəzərdən bədii mənzərəsini yaratmaq cəhdləri idi. Q.Aleksandrovun “Sirk” (1936), “Volqa-Volqa” (1938), “İşıqlı yol” (1940) komediyaları “sosializm uğrunda mübarizənin gedişində yeni insanın yaranmasına kömək etmək” məqsədi daşıyırdı. Yeni mərhələyə qədəm qoyan Azərbaycan kinosu da eyni vəzifəni həyata keçirməyə məhkum idi.**

Az.FKİ (Azərbaycan Foto-Kino İdarəsi) lap əvvəldən səslı filmlərin lentə alınmasında ÜİDKİ-ni (Ümumittifaq Dövlət Kinematografiya İnstitutu) bitirmiş peşəkar kinematografılardan faydalanmağa başlamışdı. Artıq ilk Azərbaycan peşəkar qadın rejissoru Q.Salamzadə filmlərdə ikinci rejissor kimi iştirak etmiş, şərikli də olsa, birinci ekran işini lentə almışdı. Rejissorlar – S.Mərdanov və V.Nijni, operator F.Novitski sənədli ekran əsərlərində güclərini sınamışdılar. V.Nijni ilk addımında uğursuzluğa düşər olsa da, rəhbərlik S.Mərdanov və F.Novitskiyə böyük ümidlər bəsləyirdi. Bununla yanaşı, hələ ÜİDKİ-də təhsilini davam etdirən H.Seyidzadə, Ə.Atakışiyev, N.Bədəlov, H.İsmayılov, H.Uruymaqov Azərbaycan filmlərinə rejissor və operator köməkçiləri, assistentləri kimi cəlb olunurdular.

Şübhəsiz ki, müharibəyə qədərki dövrün peşəkar kinematografıları arasında Səməd Mərdanov xüsusi seçilirdi. Səməd Həşim oğlu Mərdanov (1911-1939) Tiflisdə ziyalı ailəsində doğulmuşdu. O, məşhur səhnə ustası M.Mərdanovun qardaşı idi. 1925-ci ildən teatr və kinoyla ciddi maraqlanan S.Mərdanov ailələri Bakıya köçəndən sonra ekran sənətinə daha da bağlanmış, 1930-cu ildə Moskva Kino Texnikumunun rejissorluq fakültəsinə daxil olmuş, S.Eyzenşteyn və B.Barnet kimi ekran ustalarının emalatxanalarında təhsil almışdı. O, 1931-ci ildə tammetrajlı “Köçərilər” sənədli lentini, sonra “Mavi dəniz qoynunda”, “Kəndlilər” filmlərini çəkmişdi.

O, ziyalı ailəsində böyümüş, Ə.Qəmküsar, Ö.F.Nemanzadə, M.Şahtaxtinski, E.Sultanov, Ə.Nərimanov, Ə.Haqverdiyev kimi ziyalıları uşaqlıq vaxtlarından tanımışdı. ÜİDKİ-də oxuduğu illərdə S.Mərdanov müəllimlərindən kinematografin sirlərini ciddi şəkildə öyrənmiş, öz istedadı və qabiliyyəti ilə diqqəti çəkmişdi. O, cəmi 20 yaşında tammetrajlı “Köçərilər” sənədli lentini (ssenari müəllifi Z.Zakirov, operator B.Pumpyanski) çəkmiş, bu filmdə mənsub olduğu xalqın adət-ənənələrini bütün koloritlə əks etdirə bilmişdi.

Səməd Mərdanov Qısa ömrünün uzun hekayəti

Şəkk-şübhəsiz, səssiz Azərbaycan kinosunun ən diqqətəlayiq ekran əsərlərindən olan həmin film, təəssüf ki, saxlanılmayıb.

Filmdə başlıca məqsəd köçərilərin “partiya və hökumətin göstərdiyi qayğı nəticəsində” oturmaq həyat yaşaması üçün görülən tədbirlər, yeniliyin köhnəliklə mübarizəsinin əks etdirilməsi olsa da, S.Mərdanov mövzunu poetik üslubda ekrana köçürə bilmişdi. Xalqın adət-ənənələrinə bələd olan, onları öyrənməyə cəhd edən rejissor gərgin yaradıcılıq axtarışları sayəsində köçərilərin həyat və məişətini ekranda canlandırmağa müvəffəq olmuşdu. Təbiətin şıltaqlıqlarına qarşı öz iradələrini bütün çəllərləri ilə göstərən sadə zəhmət adamlarının kədəri və sevinci, gündəlik qayğıları filmdə əsas xətti təşkil edir.

S.Mərdanov 1935-ci ildə ÜİDKİ-ni bitirib Bakıya qayıdandan sonra C.Məmmədquluzadənin “Ölülər” pyesini ekranlaşdırmaq arzusu ilə yaşayırdı. 1936-cı ildə artıq gələcək filmin ədəbi ssenarisi üzərində iş gedirdi, o, ssenariçi (güman ki, O.Leonidovla) ilə işləmək üçün bir neçə dəfə Moskvada olmuşdu. Əsərin C.Cabbarlı tərəfindən yazılmış librettosu ilə tanış olan rejissor materialı kinematografin qanunlarına tam cavab verən ssenariyə çevirməyə can atırdı. Lakin arzusunun həyata keçirmək ona qismət olmadı. Həmin il S.Eyzenşteynlə birgə Bakıya mühazirə oxumağa gələn B.Barnetə Az.FKİ rəhbərliyi tərəfindən edilən təklif “Mavi dəniz qoynunda” filminin yaranmasına səbəb oldu.

“Azərfilm”lə “Mejrəbpomfilm”in birgə istehsalı olan “Mavi dəniz qoynunda” komediyası tam mənada ilk Azərbaycan səslı (“Almas” filminə yalnız musiqi yazılmışdı, lentin özü səssiz çəkilmişdi) bədii ekran əsəri idi. Müqaviləyə görə, 30-cu illərin başlanğıcında sovet mühəndisi P.Tager tərəfindən işlənilən hazırlanmış sistem üzrə lentə alınan bu ekran əsəri “Azərfilm”in bazasında, “Mejrəbkomfilm”in yaradıcı kollektivilə çəkiliirdi. Filmin ssenari müəllifi K.Mints, quruluşçu-rejissoru B.Barnet, ikinci rejissoru S.Mərdanov, quruluşçu-operatoru M.Kirillov, ikinci operatoru M.Mustafayev, quruluşçu-rəssamı V.Aden, bəstəkarı “Azərfilm” tərəfindən Niyazi, “Mejrəbpomfilm” tərəfindən isə S.Pototski, səs operatoru A.Qornşteyn idi. Əsas rolları N.Kryukov (Alyoşa), L.Sverdlin (Yusif), Y.Kuzmina (Mariya), S.Svaşenko (balıqçılıq kolxozunun sədri), M.Əliyev, İ.Əfəndiyev, S.Svaşenko, B.Barnet, V.Satayeva, A.Jukov, A.Dolinin, S.Komarov və başqaları ifa edirdilər.

Sonralar film üzərində iş haqqında belə yazılacaqdı: “...Çəkiliş heyətinə Azərbaycan studiyasının nümayəndələri, ikinci rejissor Səməd Mərdanov (Mərdani), ikinci operator Mirzə Mustafayev, rejissor assistenti Məmməd Əlili daxil idilər. Bu adamlar seçmə idilər: gözəl, təvəzökar və işə can yandıran... Düzdür, Mərdanov və Mustafayev üçün bilavasitə yaradıcılıq işi az idi. Çünki onların qarşısında güclü və inadkar fiqurlar: Barnet, Kirilov dururdu.

Bununla belə, onların hər ikisi, xüsusilə Mərdanov ümumi işdə xoş əhval-ruhiyyə yaradırdılar...” (M.Kuşnirov. Boris Barnetin həyatı və filmləri (rusca) Moskva, 1977, səh.138).

Xəzər balıqçılarının həyatından bəhs edən bu kinokomediya “yeni sovet adamının formalaşmasında əməyin, dostluğun və məhəbbətin oynadığı rol” əks etdirməli idi. Filmin süjeti bəsit sxem üzərində qurulub. Mexanik Alyoşa və onun sədiq dostu Yusif balıq ovu mövsümündə artelə kömək etmək üçün şəhərdən balıqçılıq kolxozuna ezam olunurlar. Onların mindiyə qayıq dənizdə fırtınaya tuş gəlir və iki dost dalgaların qoynunda ölümlə üz-üzə qalır. Balıqçılar tərəfindən xilas edilən Alyoşa və Yusif kolxozda işə başlayır, briqadir Mariyaya vurulurlar. Mariyanın dostlara səmimi münasibəti onların qəlbində qısqıncılıq duyğularının yaranmasına səbəb olur. Lakin balıq ovu zamanı dənizdə boğulan Mariyanı xilas edə bilmədiklərindən dostlar pərişan olurlar. Ov mövsümünün başa çatması münasibətilə nəzərdə tutulan bayram şənliyi yasa dönür. Xəzərin sahilində pəjmürdə halda oturmış Alyoşa və Yusif dalgalarla çarpışan Mariyanı görürlər. Onun xilasının hamının sevincinə səbəb olur. Şəhərə dönmək ərafəsində hər iki dost ürəyini Mariyaya açıır, lakin qızın sevgilisi var, o uzaqlardadır və Mariya sevgilisinə sədiqdir.

Süjetin sxemi təxminən (finalını nəzərə almasaq) “Məhəbbət oyunu” filmini xatırladır. Burada ideologiyanın və tamaşaçının tələb etdiyi sadəlik, aydınlıq və ide-

yahlıq ön plana çəkilməmiş, dramatik elementlərini üstələmişdir. Əgər iki epizodu –Alyoşa və Yusifin, sonra isə Mariyanın dənizdə batmasını – dramatik kimi qəbul etsək, kinematografik tapıntının bəsitliyi daha aydın görünər. Film əvvəlcədən həyatı, onun tipik təzahürünü əks etdirmək, gülüşlə mühitin və qəhrəmanların xarakterini dərinləşdirmək, faciə ilə komizm elementlərini üzvi şəkildə birləşdirmək yönümündə düşünlüb. Rejissor S.Mərdanov lentin ümumi ideyasını belə ifadə edirdi: “Həyat özü komik və dramatik elementlərin bir-biri ilə üzvi bağlı olduğunu sənətkara diqtə edir”.

Filmin pavilyon epizodları Moskvada, natura epizodları isə Bakıda lentə alınırdı. Bununla bağlı mətbuat xəbər verirdi ki, “Məşhur rejissor (B) Barnet (“Şəhər kənarında” filminin rejissoru) və gənc türk rejissoru Səməd Mərdanovun birlikdə çəkdiyi Kaspi dənizi balıqçılarının həyatından alınmış böyük bədii səslı film olan “Ən mavi dənizdə” “Mejrəbpomfilm” fabrikində pavilyon işlərini qurtarıb, Bakıya gəlmişdir. Burada şəklin təbiət səhnələri çəkiləcək. Bilgəh sahilində şəklin çəkilməsinə başlanmışdır. Bu şəkli “Azərfilm” “Mejrəbpomfilm”lə birlikdə çəkir. Bu, Azərkinonun ilk böyük səslı şəkli olacaq”. (“Ədəbiyyat qəzetəsi”, 1935, 23 aprel).

B.Barnet və S.Mərdanov filmin konfliktlər və təzadlar üzərində qurulmasının zəruriliyini başa düşürdülər. Ona görə də çəkiliş zamanı ssenarinin sxematikliyini ört-basdır etmək üçün epizodlara mümkün dramatik elementləri əlavə edirdilər. Məsələn, B.Barnetin yazdığına görə, Mariyanın dənizdə batmasından kədərlənən, pəjmürdə halda sahilə oturan Alyoşa və Yusif sudan çıxan Mariyanı görəndə dərhal suya atılmalı idilər. Amma rejissorlar onların əvvəlcə qorxub geri qaçmalarını, sonra isə suya atılmalarını dramatik elementi kimi epizoda daxil ediblər. Lakin bütün bunlar lentin komik ruhu fonunda kifafət qədər təsirli deyildi. Sənətkarın hər iki istiqamət – komizm və dramatik – üçün hazır olmasını əsas götürən S.Mərdanov isə filmin epizodlarında fəhmni əyani şəkildə nümayiş etdirirdi. Alyoşa və Yusifin xilas edilməsi epizodunda bu, aydın görünür. Balıqçılarının yarımcıan halda göyərtəyə uzandırdıqları Yusif ona əlin toxunduğunu hiss edəndə bərkədən çıxır: “Qıdıqlama məni!” Barnetin şahadətinə görə, belə tapıntılar həmişə S.Mərdanov tərəfindən edilirdi. O, bir sıra epizodları müstəqil işləmiş və lentə almışdı.

Baş rolu ifa edən Yelena Kuzmina xatirələrində qeyd edir ki, bir dəfə quruluşçu rejissor Barnet xəstələndiyindən, o, əsas səhnəni Səmədlə məşq etməli olub. “Nə vaxt idi ki, işdən belə zövq almamışdım. Səhnə çox gözəl alınmışdı. Çox təəssüf ki, sonradan filmdə həmin səhnəyə yer tapılmadı”. (İ.Kuzmina. “Xatırladıqlarım barədə”. (rus dilində). Moskva, 1976, səh.229).

Davamı gələn sayımızda
Nəriman ƏBDÜLRƏHMANLI